

מורשי נגישות מתו"ס / שירות האחריות החברתית

ד"ר גבריאלה עילם

הקדמה אישית

מאמר זה נכתב בהשראת יום עיון בנושא: **מחסד לזכות: מוגבלות, שוויון והפרופסיות.** השפעת זכויות האדם וחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות על אופן פעולתן של פרופסיות: עריכת דין, עבודה סוציאלית, פסיכולוגיה, אדריכלות ותכנון, מקצועות הבריאות ומורשי נגישות.¹

המאמר הוא הרחבה של מצגת בנושא האחריות החברתית והאתיקה המקצועית של מורשי הנגישות שהוצגה בפאנל בנושא **מורשי נגישות** בתוספת של עדכונים על פי נושאים, שאלות והערות שעלו במהלך הדיונים ביום העיון וכן הארות ותובנות נוספות בעקבותיו.

חוק השוויון – מהפכה

חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, 1998 נחקק במטרה להגן על כבודו וחירותו של אדם עם מוגבלות ולהוביל להשתתפות שוויונית ופעילה של אנשים עם כל סוגי המוגבלויות (פיזיות, חושיות, קוגניטיביות, נפשיות) בחברה ובתרבות, בכל תחומי החיים, באופן מכובד, בעצמאות מרבית תוך מיצוי מלוא יכולתם.

פרק הנגישות בחוק השוויון, (תיקון מס' 2) משנת 2005 מבטא את ההכרה בעובדה שנגישות הסביבה הפיזית והחברתית הם תנאים הכרחיים כדי לפתוח את שערי החברה לאנשים עם מוגבלות.

היישום בפועל של חוק השוויון משמעותו מהפכה חברתית-תרבותית

מהפכה זו מתבטאת בשינוי קיצוני בהתייחסות החברה אל אנשים עם מוגבלות. **מהתייחסות של חסד, פטרונות והתמקדות בלקות הרפואית, להתייחסות המבוססת על ההכרה העקרונית והמעשית בזכות ובשוויון, בערך האדם ובכבוד האדם.**

¹ יום העיון נערך מטעם מרכז מינרבה לזכויות האדם, אוניברסיטת תל-אביב והאוניברסיטה העברית בירושלים בשיתוף עם נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, משרד המשפטים, והתקיים בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב ב-10 לאפריל 2008.

חוק השוויון מבטא שינוי מהותי בהתייחסות החברה לציבור הגדול של אנשים עם מוגבלות. מדובר בשינוי מהפכני בהגדרה ובתפיסה של מי שנחשבים כחלק מהחברה, כאנשים שיש להם הזכות לשוויון זכויות ולשוויון הזדמנויות בתוך כלל החברה, והוא נוגע ישירות לכל אדם ואדם בחברה בישראל. גישה זו אינה מייחסת את עיקר משקל הכובד על לקות רפואית של אנשים על העובדה שאנשים עם מוגבלות הם בראש וראשונה בני אדם, שהלקות היא רק אחד הנתונים של האדם עם המוגבלות אך אינה מגדירה אותו, שבין אנשים שונים תמיד ישנם היבטים דומים והיבטים שבהם הם שונים זה מזה ולקות רפואית היא רק אחד ההיבטים, לאו דווקא ההיבט העיקרי.

על פי הגישה הפטרונית וגישות של "מודלים רפואיים", כדי להשתלב בחברה אנשים עם מוגבלות צריכים בראש וראשונה להסתגל למצבם ולהתאים את יכולותיהם לתנאי הסביבה הקיימים. גישות אלה מתייחסות ללקות כבעיה פרטית של האדם עם הלקות, כמצב לא נורמלי, שאין לו מקום "לגיטימי" עובדתי "במצב האנושי". ההנחה, על פי גישה זו, הינה שכדי להשתלב בחברה אנשים עם מוגבלות צריכים להשתפר, "לתקן" את עצמם ואת יכולותיהם, להתאים את עצמם ככל האפשר למה שנחשב כנורמלי (תוך שהם נעזרים במטפלים מקצועיים מתחומי הרפואה והשיקום). התייחסות זו יצרה מצב שבו הסביבה הפיזית והחברתית שבתוכה חיים רוב האנשים אינה מתאימה ליכולות ולצרכים של אנשים עם מוגבלות ואינה מאפשרת לרבים מהם להשתלב בחברה ובתרבות. התוצאה היא הפרדה והדרה של רוב האנשים עם מוגבלות מ"מרחב החיים" של כלל החברה.

אפשר לתאר את מצב הפרדה הקיים כשני מרחבים, שני "מגרשי חיים". ב"מרחב החיים", או ב"מגרש החיים" האחד, הגדול והרצוי הנחשב "נורמלי", מתקיימים החיים של רוב החברה. התכנון והארגון המרחבי, הפיזי והחברתי ב"מרחב חיים" זה מותאם ליכולות הנחשבות נורמטיביות ללא התייחסות ליכולות של אנשים עם סוגים שונים של מוגבלות.

"מרחב החיים" השני הוא קטן יותר, תלוי במידה רבה בחסדי החברה החיה בתוך "מרחב החיים" הגדול ולעתים קרובות נתמך על ידה. ב"מרחב החיים" העגום הזה נמצאים (ספק חיים) אנשים עם מוגבלויות שונות. על פי "חוקי המשחק" החברתיים, השאיפה של כל אדם צריכה להיות השתלבות בחיים בתוך "מרחב החיים הנורמלי".

בודדים מהאנשים עם מוגבלות מצליחים, כמעט בהתגנבות יחידים, להסתגל מדי פעם לתוך החיים במרחב הגדול והרצוי של כלל החברה. ההצלחה הזו כרוכה לרוב במאמץ אדיר של האדם עם המוגבלות, עד כדי כך שלעתים קרובות מירב האנרגיה והכוחות הפיזיים והנפשיים שיש לאותו אדם מושקעים במאמצים להגיע ולהשתתף בפעילויות שונות המתקיימות בסביבה פיזית וחברתית שמלכתחילה בנויה ומאורגנת ללא התאמה וללא התחשבות ביכולותיו.

המעבר ממרחב החיים של כלל החברה למרחב של אנשים עם מוגבלות הוא אחד החששות הגדולים של כל אדם. אנשים החיים במרחב החיים של כלל החברה מאד חוששים ממצב שבו, כתוצאה מתקלה העשויה להתרחש במהלך חייהם, כגון מחלה, תאונה, פציעה או תהליך ההזדקנות, הם יעברו (ליתר דיוק יועברו) בעל כורחם לחיות במרחב החיים המצומצם של האנשים עם מוגבלות. הם יודעים היטב שבמקרה כזה יהיה עליהם "להוכיח את עצמם מחדש" כדי להתקבל בחזרה ולחיות במרחב של כלל החברה. תנאי הקבלה בחזרה למרחב

החיים של כלל החברה הם ההצלחה לתקן ולשפר את עצמם ואת יכולותיהם (להשתקם?), להתאים את עצמם שוב לתנאים הקיימים במרחב של כלל החברה המותאמים, כאמור, רק לאנשים שיש להם יכולות הנחשבות נורמטיביות.

השינוי המהפכני בחוק השוויון מבוסס על ההכרה בעובדה שאנשים עם מוגבלות הם קודם כל אנשים, בני אדם ככל אדם אחר בחברה ובתרבות, ולפיכך **זכותם המלאה של אנשים עם מוגבלות לחיות ביחד עם ובתוך "מרחב החיים" של כלל החברה.** כדי לאפשר את המימוש של זכות זו, **חובת החברה להתאים את מרחב החיים הכללי, את הסביבה הפיזית והחברתית, לתכנון, להקים וליצור תנאי סביבה ופעילויות חברתיות כאלה שיאפשרו גם לאנשים עם מוגבלות הזדמנות שווה באמת (בפועל) לבטא ולמצות את יכולותיהם, להיות שותפים פעילים בכל תחומי החיים, באופן מכובד ועצמאי.** המשמעות המעשית של תפיסה זו היא שינוי מהפכני בהתייחסות לגבולות ולתכולה כלומר שינוי בהגדרה מיהם "הדיירים" הראויים להיות שותפים במרחב החיים החברתי הכללי מצד אחד; ושינוי מהפכני בתכנון וארגון הסביבה הפיזית ובאופן הביצוע של פעילויות חברתיות: לימודים, תעסוקה, שירות ופנאי.

מטרת השינוי ליצור הזדמנות שווה כדי לאפשר שותפות מלאה של אנשים עם מוגבלות ב"מרחב החיים" של החברה בכללותה, שיפור איכות החיים לכולם, לכל אדם ואדם במצבים שונים ובתקופות שונות במהלך חייו ופתיחת האפשרות וההזדמנות לביטוי ומיצוי היכולות ולתרומה חברתית של כל אדם עם או ללא מוגבלות בהתאם ליכולותיו האמיתיים.

שני מקצועות חדשים ליישום החוק

חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות מגדיר שני מקצועות חדשים לצורך יישום החוק:

- **מורשה לנגישות מתו"ס (מבנים, תשתיות וסביבה)**

- **מורשה לנגישות השירות**

מקצוע המורשה לנגישות הוא תחום חדש. תפקידיו "הקשיחים", אפשר לומר "היבשים" הוגדרו במסגרת החוק. ההתמחות המקצועית של מורשי הנגישות מחייבת כמובן רכישת הידע המקצועי הקיים בתחום הנגישות כבסיס לביצוע נגישות הסביבה והשירות. החוק מגדיר את האחראים על קביעת התכנים המקצועיים האלה (באחריות משרד התמ"ת). על פי המסגרת שנקבעה, הכשרת המורשים לנגישות מתו"ס והמורשים לנגישות השירות חייבת לכלול: הכרות עם אנשים עם סוגים שונים של מוגבלות ותנאי הסביבה והשירות המתאימים עבורם; חוקים, תקנות ותקנים בישראל והשוואה לנעשה בעולם; הכרות עם גורמי האכיפה ועם גורמים (ציבוריים ופרטיים) הנותנים שירות לציבור ועוד.

ואולם התחום החדש של מורשי נגישות אינו מסתכם באכיפת החוקים, התקנות והתקנים.

החוק נותן בידי המורשים לנגישות מתו"ס והמורשים לנגישות השירות את הסמכות, את הכוח ואת ההזדמנות ליזום, להוביל ולקדם את המהפכה החברתית-תרבותית במטרה ליצור חברה המשלבת בתוכה גם אנשים עם מוגבלות.²

לפיכך, בנוסף לרכישת הידע בתכנים הקשורים ישירות לביצוע של הנגשת הסביבה והשירות, ההתמחות המקצועית של מורשי הנגישות מחייבת לימוד והטמעה של ההיבטים הקשורים באופן בלתי נפרד למהות השינוי החברתי שלצורך יצירתו וביצועו הוגדר המקצוע החדש הזה בחוק:

א. מהפך מחשבתי/תודעתי מבחינה חברתית/אנושית

כולנו, אנשים עם ובלי מוגבלות, רגילים להתייחס לאנשים עם מוגבלות קודם כל בהקשר למוגבלותם ורק אחר כך בהקשרים אחרים (אישיותם, יכולותיהם, רגשותיהם, רצונותיהם, הישגיהם ועוד). בחברה ובתרבות בה אנו חיים כל חיינו מעולם לא התייחסנו לאנשים עם מוגבלות באמת "בגובה העיניים", כבני אדם שווים ככל אדם אחר. מורשי הנגישות חייבים לעבור תהליך עמוק של שינוי בגישתם לאנשים עם מוגבלות, להקשיב באמת ובתמים, להתמקד בראש וראשונה ביכולות של אנשים עם מוגבלות (ולא בלקות), לראות את פוטנציאל היכולת שעד כה לא בא לידי ביטוי בגלל היעדר תנאי סביבה מתאימים הן מבחינת הסביבה הפיזית והן מבחינת יחסי אנוש. מורשי הנגישות חייבים לעבור את השינוי הזה הן במישור השכלי/מחשבתי על ידי רכישה של ידע ומודעות, אלא גם במישור הרגשי.

ב. רכישת מודעות והבנה עמוקה למשמעות הנגישות

נגישות, עבור כל אדם ואדם עם (או ללא) מוגבלות, משמעותה מסלול רציף המאפשר גישה ללא מכשולים: למקום, למכשור או למוצר, לקבלת שירות מתאים וכן תנאים מתאימים להשתתפות בפעילות.

עבור אנשים עם מוגבלות, רציפות הנגישות היא תנאי הכרחי לשילוב, להשתתפות, לנוכחות, לביטוי ומיצוי היכולות, ללקיחת חלק בעשייה החברתית והתרבותית. המשמעות המעשית של היעדר רציפות בנגישות היא "אין נגישות" "אין כניסה". מורשי הנגישות חייבים להיות בעלי מודעות והבנה עמוקה לעובדה זו והכרות עם המשמעות המעשית של רציפות הנגישות לאנשים עם סוגים שונים של מוגבלות.

² ראו המסמך: "מורשי נגישות – החוק"

האחריות והמחויבות המקצועית

כחלק מהעשייה המקצועית, אחריותם של מורשי הנגישות להעלות בסביבתם המקצועית והאישית את המודעות לנגישות ולמנף את ביצוע הנגישות בסביבה הפיזית והחברתית, כדי להביא ליישומה של המהפכה אותה מתווה חוק השוויון.

ליבת האתיקה המקצועית של מורשי הנגישות היא:

א. המחויבות והאחריות החברתית, המוסרית, והאישית לייצג בנאמנות בראש וראשונה את צבור האנשים עם המוגבלות.

זוהי לעתים קרובות משימה לא פשוטה בהינתן העובדה שהמעסיקים של מורשי הנגישות אינם אנשים עם מוגבלות אלא יזמים, אדריכלים, מוסדות/חברות ציבוריים או חברות פרטיות.

ב. יושרה (integrity) מקצועית וענווה מקצועית נכללים במחויבות לציבור האנשים עם המוגבלות.

פתיחת המרחב של כלל החברה הוא מצב חדש שעדיין לא התנסו בו ולעתים קרובות איננו יכולים לדעת מראש את תוצאות הפעולות המתבצעות.

שאלות מהסוג של: אם נעשה כך וכך האם אנשים עם מוגבלות מסוימת אכן יוכלו להגיע ולהשתתף באופן עצמאי? עלו בכל פעם מחדש בעת כתיבת התקנות והתקנים.

גם אנשים עם מוגבלות בעצמם, לעתים קרובות אינם יכולים לשער ולתפוס עדיין איך יהיו החיים עבורם בסביבה שלא יהיו בה המכשולים המוכרים כל כך על כל צעד ושעל בחיי היומיום. יושרה וענווה מקצועית משמעותן שגם המורשים כמומחים יהיו מודעים ויכירו במצבים שבהם אין להם ידע מספיק וייתיעצו עם המומחה בתחום הספציפי ו/או עם אנשים עם מוגבלות בהתאם לעניין.

האחריות החברתית

מורשי הנגישות:

- הם הנציגים, נושאי הדגל בתחום הנגשת הסביבה, השירות, המתקנים והפעילויות החברתיות והתרבותיות.
- הם השגרירים, "הפה", של אנשים עם מוגבלות בעשייה היומיומית.
- יש להם תפקיד מרכזי (וכוח מתוקף החוק) ביצירת התנאים הפיזיים והחברתיים שיאפשרו את השתלבות של אנשים עם מוגבלות בחברה ובתרבות, ברוח חוק השוויון.

מקצוע מורשי הנגישות

המקצוע של מורשי הנגישות הוא מקצוע חדש שנקבע על ידי החוק. "על המפה" בישראל ישנן כבר כמעט עשור שנים התחלות של בניית גוף ידע ועשייה בתחום הנגישות המתבטאים בכתיבת תקנים לנגישות הסביבה (ת"י 1918), כתיבת תקנות על ידי משרדי הממשלה השונים לנגישות מבנים, תשתיות, סביבה ושירות כנדרש ומתחייב על פי החוק.

בשטח פועלים כבר יועצי נגישות שרכשו הכשרה קצרה וניסיון בהנגשת הסביבה הפיזית תוך כדי ביצוע הנגשה בשטח.

המקצוע החדש של מורשי נגישות, כפי שנקבע על פי החוק, מחייב ללא ספק התמחות והתמקצעות בכל הנוגע לתכנון וביצוע הנגישות בסביבה ובשירות.

האם מורשה נגישות הוא פרופסיה/מקצוע, התמחות או עיסוק?
יש הטוענים ש"מורשה נגישות" אינו מקצוע אלא התמחות או עיסוק, תוספת של ידע למקצועות קיימים.

אין ספק שנדרש ידע רב בתחומים שונים כדי להתמקצע ספציפית בתחום הנגישות. לדעתי, לא הגיע עדיין הזמן לדון בשאלה האם מדובר במקצוע או "רק" בהתמחות. מקצוע מורשי הנגישות נמצא בראשית דרכו, זהו מקצוע בהתהוות שעדיין אין לו "תורה" סדורה. התכנים והמשמעות של התמחות, עיסוק או מקצוע זה עדיין לא גובשו.

אופי המקצוע, "התורה" המקצועית, המשמעות והתוכן שיוצקו במקצוע תלוי בנו, בדורות הראשונים של אלה שכבר הוכרו כמורשים לנגישות ואלה שיוכשרו ויוכרו בעתיד הקרוב כמורשים לנגישות. מורשי הנגישות הם שיטביעו את חותמם בקביעת "התורה", התכולה והמשמעות האמיתית והמעשית של תחום זה.

האם התוכן והמהות של תפקיד מורשי הנגישות הוא לעסוק באכיפה, במילוי טפסים ובחתימה על תוכניות ומסמכים בלבד?
או,

האם מדובר בהובלה ובקידום חברתי וסביבתי של ממש, בתפקיד שיש בו תוכן מקצועי ואנושי עשיר הכולל ייעוץ, הנחיה והדרכה לשינוי פני החברה בה אנו חיים, עשייה מקדמת נגישות והרחבת גבולות "המרחב החברתי" כך שגם אנשים עם מוגבלות יהוו חלק אינטגרלי מהחברה באופן הטבעי והמובן מאליו ביותר?

אנחנו, המורשים בראשית ההתהוות של המקצוע החדש נקבע, באופן עבודתנו, איך נשתמש בכוח ובהזדמנויות שנתן החוק בידינו כדי להוביל את השינוי החברתי-תרבותי. בידינו ובאחריותנו, מורשי נגישות המתו"ס ומורשי נגישות השירות, לבנות תוך כדי העשייה המקצועית את "תורת המקצוע" ולקבוע האם וכיצד נאמץ ונטמיע בפועל את אתגר השליחות והערך המוסף כחלק בלתי נפרד מהתחום המקצועי הזה.

מורשה נגישות יכול להיות ומן הראוי שיהיה מקצוע עם שליחות, נשמה יתרה וערך מוסף חברתי ואישי.